

การศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการพระราชนิพนธ์เรื่องไตรภูมิพระร่วง

A Study of Factors Influenced over King Lithai's Tebhūmikathā

ดร.นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร, Dr. Nuarhnwan Punwasuponchat¹

ผศ.ดร. ตวงเพชร สมศรี, Asst. Prof. Dr. Toungpetch Somsri²

ดร.ทรงวิทย์ แก้วศรี, Dr. Songvit Kaeosri³

Email: nuanwan.phun@mcu.ac.th

Received: August 24, 2020 Revised: October 28, 2020

Accepted: November 10, 2020

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่อง “การศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการพระราชนิพนธ์เรื่องไตรภูมิพระร่วง” มีวัตถุประสงค์ 2 ประการคือ (1) เพื่อศึกษาโครงสร้างของไตรภูมิและปัจจัยที่มีต่อการพระราชนิพนธ์เรื่องไตรภูมิ และ (2) เพื่อสังเคราะห์รูปแบบในการพัฒนาสื่อนวัตกรรมให้สอดคล้องกับสังคมไทยปัจจุบัน โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงเอกสาร โดยดึงข้อมูลจากไตรภูมิพระร่วงเป็นตัวตั้ง เพื่อศึกษาแหล่งที่มาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และปกรณ์วิเสสต่างๆ นำมาวิเคราะห์ถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการพระราชนิพนธ์ และสังเคราะห์มาเป็นแนวคิดและรูปแบบของนวัตกรรมในสังคมไทยปัจจุบัน ผลการวิจัยพบว่า ไตรภูมิ หมายถึงอบายภูมิ มนุสสภูมิ และสัตตภูมิ ที่สัตว์โลกจะต้องวนเวียนไปเกิด หากทำดีตายแล้วจะไปเกิดในมनुสสภูมิหรือสัตตภูมิ หากทำชั่วตายแล้วจะไปเกิดในอบายภูมิ ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพระมหาธรรมราชาลิไทยให้ทรงพระราชนิพนธ์ไตรภูมิ ก่อประกอบด้วย ระบบการเมือง การปกครองแบบธรรมราชา คลื่นพระพุทธศาสนาที่เข้าสู่ประเทศไทยพร้อมกับศิลปกรรมและวรรณกรรมพระพุทธศาสนา และหลักธรรมที่อิงหลักการเพื่อความดีงามของสังคม ปัจจัยทุกด้านเป็นผลมาจากปฏิสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนาระหว่างอินเดีย ลังกา พม่า และไทย ในยุคสมัยนั้น ซึ่งในงานวิจัยนี้ได้แสดงให้เห็นถึงปัจจัยแต่ละด้าน ตลอดจนอิทธิพลของไตรภูมิทุกด้านที่มีต่อสังคมไทยในสมัยต่อ ๆ มาด้วย ในตอนท้ายได้แสดงตัวอย่างการสร้างสรรค์สื่อนวัตกรรมในไตรภูมิเพื่อนำมาใช้กับสังคมไทยปัจจุบัน โดยเน้นให้เห็นว่า สื่อนวัตกรรมในสมัยสุขุทัยคือการสร้างสรรค์พุทธ

---

¹ อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

² อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาคพิเศษ.

³ อาจารย์อาวุโสและผู้ทรงคุณวุฒิฯ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ศิลปะเฉพาะในด้านสถาปัตยกรรมและปฏิมากรรมที่ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย ลังกา มาเป็นรูปแบบของไทยสุโขทัย ซึ่งปัจจุบันนำมาเป็นแนวคิดและปรับปรุงเป็นสื่อนวัตกรรมแบบไทยแท้ รวมถึงนวัตกรรมในยุคหลังๆ ด้วย

คำสำคัญ : (ไตรภูมิพระร่วง), (สื่อนวัตกรรมในไตรภูมิ)

ABSTRACT

This research paper entitled “A Study of Factors Influenced over King Lithai’s *Tebhūmikathā*” is of two objectives, viz. (1) to study the structures of *Tebhūmikathā* and analyze factors to the author’s composition of *Tebhūmikathā*; and (2) to provide a model of innovative development suitable to the way of life of Thai society at present. Research Methodology is a documentary research by which data appeared in *Tebhūmikathā* are main points with further composition from Buddhist Canons, commentaries and canonical texts depicting influences over King Lithai’s *Tebhūmikathā*. After analysis, then synthesis was taken to present the innovation from *Tebhūmikathā* at present in Thai society.

Findings were that Three Planes, i.e., the lower worlds, the human world, and the heaven in which beings are to be born after death. If they do good, they shall be born in the human or heaven world. If they do evil, they shall be born in the lower world. The factors that influenced King Lithai to have written *Tebhūmikathā* came from politics and government system, the propagation of Buddhism into Thailand along with Buddhist arts and literature, including the Buddhist teachings engaged for social morale. All these factors were based on the interrelations among Buddhist Theravadin countries of India, Lanka, Burma, and Thailand in those periods. In this research, mentions are there on each factor as well as their influences toward the succeeding periods of Thailand. Lastly, innovation media on cosmology, hells–heavens, the law of karma, and the Buddhist principles for social goodness are reviewed and exhibited. What to be focused is on the creative idea of innovation derived from Buddhist arts especially architectures and sculptures of which their forms and patterns have been developed in later periods of Thai society.

Keywords: (*Tebhūmikathā*), (*Tebhūmikathā*) (Innovation media)

1. บทนำ

หนังสือไตรภูมิภคาหรือไตรภูมิพระร่วง เป็นผลงานของพญาสิทธิไทยหรือพระมหาธรรมราชาลิไทย พระมหากษัตริย์องค์ที่ 5 แห่งราชวงศ์พระร่วงสมัยสุโขทัย ได้ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้น เป็นหนังสือที่กล่าวถึงแดนเป็นที่อยู่อาศัยของหมู่สัตว์ ใน 3 ภูมิ คือ (1) อบายภูมิ รวมทุกตติภูมิทั้ง 4 ไว้ คือ นรก เตร็จฉาน เปรต อสุรกาย (2) มนุสสภูมิ แดนมนุษย์ (3) สัตคภูมิ แดนสวรรค์ รวมเหล่าเทวดาและพรหม หนังสือไตรภูมิแสดงสภาวะของภูมิแต่ละประเภทแต่ละชั้น ทั้งได้แสดงวิบากกรรมที่สัตว์ในภูมินั้นๆ ได้รับ เป็นหนังสือสอนให้คนรู้จักบาปบุญคุณโทษ เพื่อจะหลีกเลี่ยงการทำความชั่ว หันมาใส่ใจทำความดี เพื่อให้ก้าวล่วงทุกข์ ได้ไปสู่สุคติ จนถึงขั้นบรรลुพระนิพพานในที่สุด

พระปรีชาสามารถสำคัญที่สุดของพญาสิทธิไทยที่ทำให้ได้รับการยกย่องอย่างสูงว่าเป็นนักปราชญ์ ได้แก่ ความรอบรู้เชี่ยวชาญในพระพุทธานุศาสนานา มีพระปรีชาแตกฉานในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อานุฎีกา และปกรณ์วิเสสต่างๆ ทรงอุทิศเวลาศึกษาศึกษาจากพระสงฆ์ผู้เชี่ยวชาญในพระไตรปิฎกในยุคนั้น เช่น พระมหาเถรมนูวงศ์ พระอินมัทสสีเถรเจ้า พระมหาเถรธรรมपालเจ้า พระมหาเถรสิทธัตถเจ้า พระมหาเถรพุทธพงศ์เจ้า พระมหาเถรปัญญานันทเจ้า และพระมหาเถรพุทธโฆษาจารย์แห่งเมืองศรีอยุธยา นอกจากนี้ยังได้ทรงศึกษาในสำนักราชบัณฑิต คืออุปเสนาราชบัณฑิต และอุทราราชบัณฑิตอีกด้วย ความรู้ความเชี่ยวชาญในพระพุทธานุศาสนา ประกอบกับพระราชประสงค์จะทำนุบำรุงพระพุทธานุศาสนาให้แผ่ไพศาล และส่งเสริมให้อาณาประชาราษฎร์ ใส่ใจในการศึกษา เรียนรู้พระพุทธานุศาสนา เพื่อให้เกิดความมั่นคงและสงบสุข พญาสิทธิไทยจึงได้ทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง ไตรภูมิภคา หรือไตรภูมิพระร่วงขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1888

หนังสือเรื่องไตรภูมิภคา มีอิทธิพลต่อความเชื่อของชาวไทยมาแต่ครั้งสุโขทัยหรือก่อนหน้านั้น ที่ผืนแผ่นดินไทยยอมรับนับถือพระพุทธานุศาสนาโดยเฉพาะนิกายเถรวาท หรือหากจะว่าไปแล้ว ความเชื่อเรื่องไตรภูมิ เป็นกุศโลบายของพระราชามหากษัตริย์ที่ทรงนำมาใช้ในการปกครองประเทศ อานุศาสนให้ประชาชนพลเมืองเชื่อกฎแห่งกรรม ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เมื่อเชื่อแล้วก็ต้องปฏิบัติตาม เพื่อให้มีชีวิตที่ดีงามทั้งในชาตินี้และชาติหน้า อนึ่ง จะเห็นได้ว่าการศึกษาสังคมไทยทุกวันนี้ ทั้งที่เป็นสังคมชาวพุทธมีแต่ความยุ่งเหยิง การเบียดเบียนกัน ประทุษร้ายกัน แก่งแย่งชิงดีกัน ผู้คนไม่ใส่ใจคำสอนของศาสนา ไม่เคารพกฎหมายของบ้านเมือง ก็เพราะขาดจิตสำนึกในพุทธธรรมคำสอนที่บรรพบุรุษของตนเชื่อถือปฏิบัติมานับพันปี จึงน่าที่จะมีการศึกษาวิจัยเรื่องนี้ เพื่อชี้ให้สังคมไทยปัจจุบันได้กลับมาสำรวจพฤติกรรมของตนในสังคมว่า เบี่ยงเบนไปจากสภาวะของชาวพุทธที่แท้ ซึ่งเชื่อมั่นในสุจริตธรรม อันทำให้บ้านเมืองสงบสุข ผู้คน มีใจเป็นกุศล มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เมตตากรุณา และเชื่อในการทำความดีที่จะมีผลต่อชีวิตที่ดีงามทั้งในชาตินี้และชาติหน้า

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะทำการศึกษาวินิจฉัยเรื่องไตรภูมิซึ่งเป็นสื่อที่มีอิทธิพลต่อความคิดและความเชื่อของคนไทย และประมวลความรู้เกี่ยวกับการสร้างสรรค์นวัตกรรมเรื่องนี้เพื่อนำเสนอ

รูปแบบนวัตกรรมเรื่องไตรภูมิเป็นการเชื่อมต่อความเชื่อและสร้างสรรค์ผลงานด้านไตรภูมิจากอดีตถึงปัจจุบัน โดยคงหลักการเดิมของพระพุทธศาสนา คือ กฎแห่งกรรม ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว อย่างไรก็ตาม ใดก็ตามที่นำศึกษาค้นคว้าหรืออะไรเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการทรงพระราชนิพนธ์เรื่องไตรภูมิภค และอิทธิพลของไตรภูมิภคในยุคสมัยต่อๆ มา ไม่ว่าจะเป็นด้านการเมืองการปกครอง ศิลปกรรม และวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา รวมถึงหลักธรรมที่อิงหลักการเพื่อความดีงามของสังคม ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญในการวิจัยเรื่องนี้

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

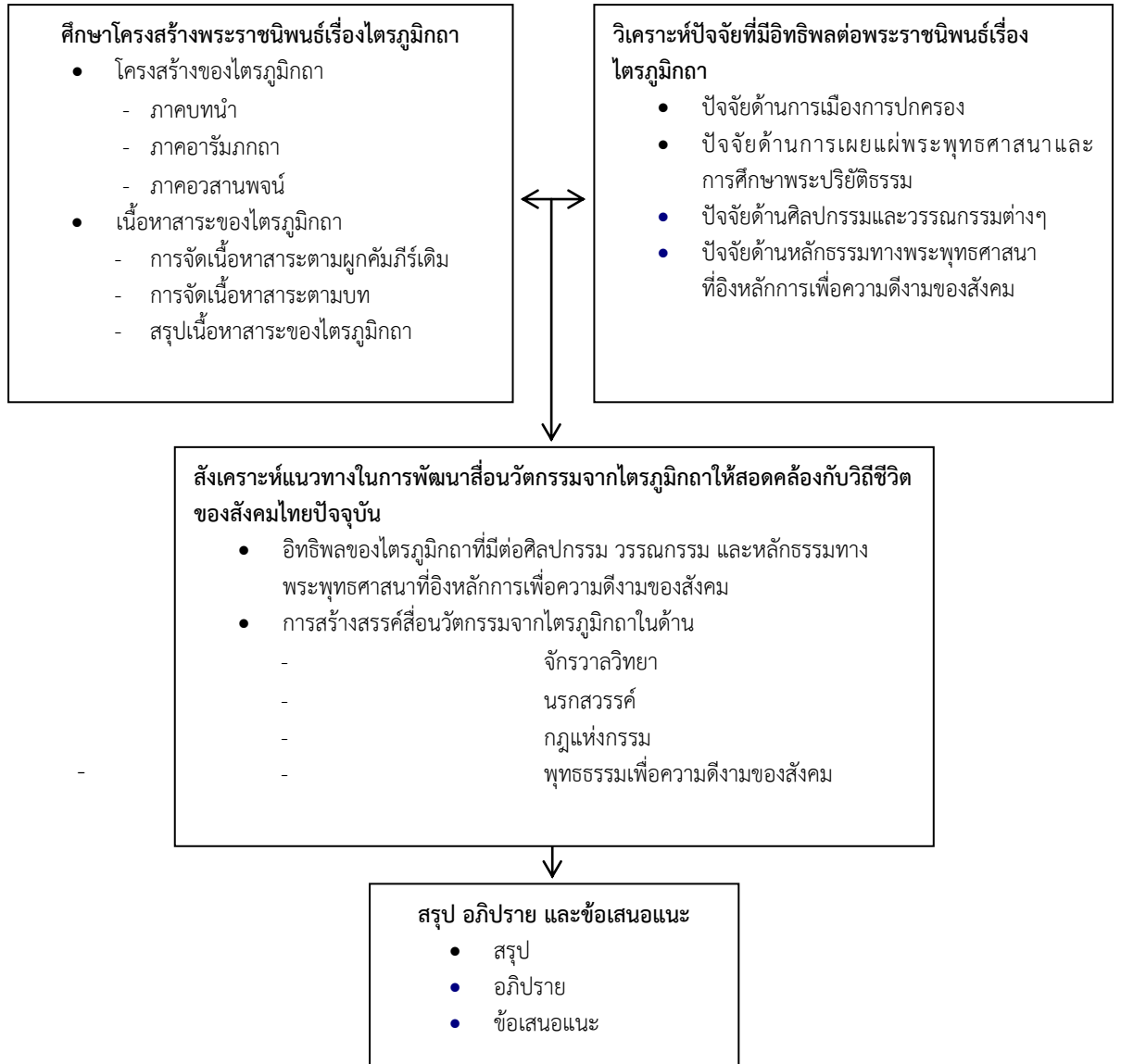
1. เพื่อศึกษาโครงสร้างและปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการพระราชนิพนธ์เรื่องไตรภูมิภค
2. เพื่อสังเคราะห์รูปแบบและแนวทางในการพัฒนาสื่อนวัตกรรมตามไตรภูมิภคให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของสังคมไทยในปัจจุบัน

3. วิธีการดำเนินการวิจัย

งานวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาเรื่องไตรภูมิในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์วิเสส ตามที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องไตรภูมิภค ตลอดจนทัศนะของปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา มีสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เป็นต้น นอกจากนี้ก็สืบค้นข้อมูลในการสร้างนวัตกรรมด้านต่างๆ จากไตรภูมิภคในปัจจุบัน ตามที่ปรากฏในวัดวชิราอาราม สถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาและสื่อนวัตกรรมที่ปรากฏในเอกสารและหนังสือพิมพ์ต่างๆ เป็นต้น มาประกอบด้วย

การวิจัยนี้สามารถจัดแสดงเป็นแผนภูมิได้ดังต่อไปนี้

กรอบแนวคิดในการวิจัย

4. ผลการวิจัย

4.1 โครงเรื่องของไตรภูมิภูมิกถา

ไตรภูมิภูมิกถา พระมหาธรรมราชาลิไทยทรงพระราชนิพนธ์ขึ้น เมื่อ พ.ศ. 1888 เป็นวรรณกรรมไทย ลายลักษณ์อักษรสมัยสุโขทัย (ที่มีใช้ศิลาจารึก) เพียงเรื่องเดียวที่ตกทอดมาถึงทุกวันนี้ ฉบับที่ถ่ายถอดสืบมาเป็นฉบับที่พระมหาช่วย วัดกลางปากน้ำ จังหวัดสมุทรปราการ คัดลอกจากลงใน

โบราณวัตถุสมัยกรุงธนบุรี เมื่อ พ.ศ. 2321 นับถึงปัจจุบัน พ.ศ. 2563 เป็นเวลา 242 ปีแล้ว และหากจะนับตั้งแต่ปีพระราชนิพนธ์ เมื่อ พ.ศ. 1888 ก็เป็นเวลาถึง 675 ปี มีความยาว 10 ผูกลาน ในอารัมภกถาทรงกล่าวถึงเหตุที่ทรงพระราชนิพนธ์ เพื่อแสดงความหมายของธรรมอันลึกซึ้ง และแสดงพระธรรมเทศนาแก่พระราชมารดาและแก่คนทั้งปวงผู้มีความประสงค์จะฟัง ทั้งนี้ทรงศึกษาค้นคว้าจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่เป็นภาษามคธ (บาลี) ถึง 33 คัมภีร์ โดยทรงศึกษาจากสำนักพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่หลายองค์ รวมถึงมหาอำมาตย์ที่ทรงภูมิรอบรู้พระไตรปิฎกอีก 2 ท่าน เนื้อหาสาระสำคัญของไตรภูมิภคกถากล่าวถึงเรื่องแดนนรก แดนของสัตว์เดรัจฉาน แดนเปรต แดนอสุรกาย แดนเหล่านี้จัดเป็นอบายภูมิ หรือทุคติภูมิ แดนมนุษย์ จัดเป็น มนุสสภูมิ แดนสวรรค์ชั้นกามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ และอรุปาวจรภูมิ จัดเป็นสัคคภูมิ อีกนัยหนึ่ง พวกภคกถาเป็นชั้นสวรรค์ พวกรูปาวจรภูมิ และอรุปาวจรภูมิ เป็นชั้นพรหม ต่อจากนั้น กล่าวถึงอวินิพโยครูป ได้แก่รูปที่แยกออกจากกันมิได้ หมายถึง มหาภูตรูป 4 คือปฐพี อาโป เตโช วาโย และอุปาทายรูป 4 คือ วัณณะ คันธะ รส และโอชะ , ในตอนท้าย กล่าวถึงความพินาศและการเกิดของโลก, และนิพพาน ในอวสารพจน์ กล่าวกับผู้ปรารถนาที่พหุสมบัติหรือโมกขธรรมบรรลุนิพพานสมบัติ จงสดับพระไตรภูมิภคกถา แล้วบำรุงพระพุทธศาสนาเลื่อมใสศรัทธา อย่าได้ประมาท จะได้พบ จะได้สักการะ และได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าศรีอาริยมตไตรย ซึ่งจะเสด็จอุบัติขึ้นในอนาคตกาล⁴

4.2 ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการพระราชนิพนธ์เรื่องไตรภูมิภคกถา

หากวิเคราะห์ถึงบริบททางสังคมและสภาพแวดล้อมของกรุงสุโขทัยในยุคนั้น พอจะประเมินได้ว่า พระมหากษัตริย์ราชธานีไทย ทรงได้รับแรงจูงใจจากปัจจัยต่างๆ 4 ด้านที่มีอิทธิพลต่อพระองค์ในการพระราชนิพนธ์ไตรภูมิภคกถา ได้แก่

(1) **ปัจจัยด้านการเมืองการปกครอง** กลุ่มประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทเริ่มแต่ดินแดนพุทธภูมิคือชมพูทวีปหรืออินเดียในปัจจุบัน นับแต่สมัยพุทธกาล ซึ่งผู้ปกครองแคว้นส่วนใหญ่ นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท ต่อมาสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอย่างยิ่งยวด โดยเฉพาะการสังคายนาครั้งที่ 3 และการจัดส่งพระสมณทูตออกไปประกาศพระพุทธศาสนาในนานาประเทศถึง 9 สาย เมื่อ พ.ศ. 235-236⁵ ทรงปกครองโดยธรรม ได้รับพระสมัญญานามว่า “ศรีธรรมมาโคกราช” หรือพระธรรมมิกราชเจ้า ทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรมจักรวรรดิวัตร และราชสังคหวัตถุ เป็นต้น ได้กลายมาเป็นแบบอย่างพระราชจริยวัตรของผู้ปกครองประเทศที่ได้รับอิทธิพลพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะลังกา พม่า และไทย ซึ่งยอมรับนับถือ

⁴ กรมศิลปากร, *ไตรภูมิภคกถา พระราชนิพนธ์พญาลิไทย*, (กรุงเทพมหานคร: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2555).

⁵ วิ.อ. (ไทย) 1/105.

พระพุทธศาสนาเถรวาทมาแต่ครั้งสมัยสุวรรณภูมิและทวารวดี⁶ แล้ว ระบบการเมืองการปกครองของกลุ่มประเทศเหล่านี้บนพื้นฐานปฏิสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนา ทำให้แบบอย่างของพระราชชาติทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม นำมาเป็นรัฐประศาสน์นโยบายในการปกครองประเทศเป็นรูปแบบเดียวกันหมด โดยเฉพาะในยุคสุโขทัยสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช⁷

(2) **ปัจจัยด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เข้าสู่ประเทศไทย** ปัจจัยด้านนี้มีปฏิสัมพันธ์กับการเมืองการปกครองอย่างควบคู่กันไป โดยเริ่มจากบทบาทของพระสงฆ์เข้ามาเผยแผ่พระศาสนา เริ่มแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช และระยะหลังจากประเทศศรีลังกาที่เข้ามาสู่พม่าและไทยในขณะเดียวกันก็มีการไปมาหาสู่กันของพระสงฆ์ระหว่างลังกา พม่า ไทย ทั้งไทยภาคเหนือล้านนาและไทยใต้ภาคกลาง⁸ ปฏิสัมพันธ์กันทางพระพุทธศาสนาของกลุ่มประเทศเถรวาทเหล่านี้ ทำให้เกิดมีการคัดลอกแลกเปลี่ยนคัมภีร์พระพุทธศาสนา การศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม การสังคายนาพระธรรมวินัย ทั้งเป็นบ่อเกิดประเพณี พิธีกรรม และเทศกาลต่างๆ ทางพระพุทธศาสนาขึ้น

(3) **ปัจจัยด้านศิลปกรรมพุทธศิลป์บนพื้นฐานปฏิสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนา** เป็นอิทธิพลคาบเกี่ยวและสืบเนื่องมาจากผลของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทย ก่อให้เกิดการถ่ายทอดลอกเลียนแบบการสร้างสรรค์พุทธศิลป์ด้านต่างๆ ได้แก่ สถาปัตยกรรม ปฏิมากรรม และจิตรกรรม ต่างๆ การสืบสานพุทธศิลป์จะมีการถ่ายทอดเริ่มแต่อินเดียและลังกาเข้ามา มีอิทธิพลต่อพม่าและดินแดนล้านนาภาคเหนือของประเทศไทย อีกสายหนึ่งเข้ามาทางภาคกลางและภาคอีสานของไทย ที่เห็นได้ชัดทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเริ่มจากสมัยทวารวดี เป็น อັตลักษณ์ของพระพุทธศาสนาเถรวาทบริสุทธิ์และดั้งเดิม ศิลปกรรมสมัยทวารวดีนี้ใกล้เคียงกันมากที่สุดในรูปแบบและการวางผังก่อสร้าง พระสถูปเจดีย์ ยังจะเห็นรูปลักษณ์ได้จากพระสถูปสาญจี เมืองมธุรา ประเทศอินเดีย พระมหาสถูปปารามและรวันเวลี สถูปเขตนาราม และกลุ่มโบราณสถานอภัยคีรีวิหาร ในกรุงอนุราชปุระ ประเทศศรีลังกา⁹ และพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม ประเทศไทย แต่พระสุวรรณจังโกฏเจดีย์ (เจดีย์กู่กุด) วัดจามเทวี จังหวัดลำพูน ก็ได้แบบอย่างมาจากลัทธิมหาปราชสาท ใน

⁶ ชิตา สาระยา, (ศรี) ทวารวดี ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2538), หน้า 233.

⁷ กรมศิลปากร, ศิลปากรศึกษา เล่มที่ 1 จารึกพ่อขุนรามคำแหง, (กรุงเทพมหานคร: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2526), หน้า 7.

⁸ ทรงวิทย์ แก้วศรี, พุทธสถานในนานาประเทศ, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันส่งเสริมพุทธศาสนา, 2520), หน้า 173-190.

⁹ กรมศิลปากร, รายงานผลการวิจัยเรื่องการศึกษาพระพุทธรูปจากลัทธิพราหมณ์ในดินแดนประเทศไทยสมัยวัฒนธรรมทวารวดี, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สมานพันธ์, 2553), หน้า 113-118.

เมืองโปโลนนารูวะ ประเทศศรีลังกา ในส่วนปฏิมากรรม ไม่ว่าจะเป็นธรรมจักร พระพุทธรูปปางปาง เช่นปางห้อยพระบาท ซึ่งพบที่จังหวัดนครปฐม พระพุทธรูปที่ถ้ำฤๅษี แขวง ราชบุรี ก็มีแบบอย่างจาก พระพุทธรูปสลักที่ถ้ำอาชันตาและถ้ำเอลโลรา ทางตอนใต้ของอินเดียปัจจุบัน การสร้างวัดวาอาราม ต่างๆ ก็มีทั้งวัดป่า (อรัญวาสี) และวัดเมือง (คามวาสี) ซึ่งแผนผังวัดยังจัดแบ่งเป็นเขตพุทธาวาสและ สังฆาวาส พุทธศิลป์ด้านต่างๆ เหล่านี้จะมีรูปแบบที่ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยโดยประยุกต์ เข้ากับคติความเชื่อและศิลปกรรมท้องถิ่นเข้าไปด้วย สถาปัตยกรรมและปฏิมากรรมบางอย่างก็ได้รับ อิทธิพลจากความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ เช่นเรื่องจักรวาลวิทยา ไทยนำมาวางแผนผังก่อสร้างวัด และวัง รวมทั้งการสร้างราชรถ เรือพระราชพิธี พลับพลาทรงสนาม พระเมรุมาศ ตลอดจน ปฏิมากรรมสัตว์ป่าหิมพานต์ สูงยิ่งขึ้นไปถึงรูปเทวดาและพรหม เป็นต้น¹⁰ อย่างไรก็ตาม ก่อนสมัยพระ มหาธรรมราชาลิไทย จิตรกรรมทางพระพุทธศาสนายังไม่ปรากฏเด่นชัดถึงขั้นมีอิทธิพลต่อการพระ ราชนิพนธ์ แต่อิทธิพลของไตรภูมิพระร่วงมีอิทธิพลต่อจิตรกรรมในยุคหลังๆ เป็นต้นมา

(4) **ปัจจัยด้านวรรณกรรมพระพุทธศาสนา** ไม่ว่าจะเป็นพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุ ฎีกา และปกรณ์ วิเสส ที่มีกล่าวถึงเรื่องไตรภูมิ โดยเฉพาะกฎแห่งกรรมที่ว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว¹¹ เพราะกรรมดีชั่วให้ผลเป็นนิบากไม่เท่ากัน กล่าวคือ ทำดีแล้วตายไปจะได้ไปเกิดในสุคติมีมนุษย์และ สวรรค์ เป็นต้น หากทำชั่วตายไปตกนรกหมกไหม้ กว่าจะได้หลุดได้เกิดก็แสนจะเนิ่นนานนัก และพระ สุตตันตปิฎก มีอธิบายเรื่องนรกสวรรค์ไว้อย่างน่าสะพรึงกลัว สุดแสนจะทรมานยิ่งนัก¹² เรื่องนี้มี อิทธิพลต่อความเชื่อและความคิดของคนไทยมาช้านาน จึงเป็นกุศโลบายอันยอดเยี่ยมที่จะนำมา เผยแพร่สั่งสอนประชาชน ซึ่งก็มีอิทธิพลมาถึงคนไทยส่วนใหญ่ที่นับถือพระพุทธศาสนามาจนทุกวันนี้

(5) **ปัจจัยด้านหลักธรรมที่อิงหลักการบนพื้นฐานเพื่อความดีงามของสังคม** หลักธรรม อันเป็นกรอบแห่งพระราชจริยาวัตรและพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์และผู้ปกครองแคว้น ผู้ ทรงธรรมสมกับพระสมญานามว่า “พระมหาธรรมิกราชา” ตามแนวคิดเรื่องมหาจักรพรรดิทาง พระพุทธศาสนา ประกอบด้วยทศพิธราชธรรมได้แก่ ทาน ศีล บริจาค มัททวะ (ความอ่อนน้อม) อาชวะ (ความซื่อตรง) ตบะ (ความประพฤติขัดเกลาภิเลส) อักโกธะ (ความไม่ผูกโกรธ) อวิหิงสา (ความไม่เบียดเบียน) และอวิโรธนะ (ความประพฤติไม่คลาดจากทำนองคลองธรรม)¹³ หลักธรรม ต่อมา ได้แก่ ราชสังคหวัตถุ 4 ประกอบด้วย ลัสสเมธะ – ความฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร

¹⁰ กรมศิลปากร. เครื่องประกอบพระราชอิสริยยศ ราชยาน ราชรถ และพระเมรุมาศ. กรุงเทพมหานคร: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2539.

¹¹ ชู.ชา. (ไทย) 27/386/537.

¹² ชู.ชา. (ไทย) 28/81-134/46-54.

¹³ ชู.ชา. (ไทย) 28/176/112.

ส่งเสริมการเกษตร ปุริสเมธะ - ความฉลาดในการบำรุงข้าราชการ รู้จักส่งเสริมคนดีมีความสามารถ, สัมมาปาละ - ความรู้จักผูกพันรวมใจประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพ เช่น ให้คนจนกู้ยืมทุนสร้างตัว ค้าขาย เป็นต้น, วาจาเปยะ หรือวาจาเปยะ - ความมีวาจาอันดูดีมีน้ำใจ รู้จักปราศรัยไพเราะ สุภาพอ่อนน้อม ประกอบด้วยเหตุผล น่าเชื่อถือรับฟัง¹⁴ หลักธรรมอีกหมวดหนึ่งคือจักรวรรดิวัตร 5 ได้แก่ธรรมาธิปไตยถือธรรมเป็นใหญ่ ธรรมมีการรักษา - จัดการปกป้องกันและคุ้มครองอันชอบธรรม, อธรรมการนิเสธนา-ห้ามกัณมิให้มีการอันอธรรมเกิดขึ้นในพระราชอาณาเขต ธานุประทาน-ปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ผู้ไร้ทรัพย์ ยากไร้ในแว่นแคว้น, ปริปุจฉา - ปรีक्षा สอบถามปัญหา กับ สมณพราหมณ์ ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบอยู่เสมอตามกาลอันควร เฉพาะข้อ 2 คือธรรมการรักษาท่านจำแนกย่อยออกไปเป็น 7 ข้อ จึงรวมเป็นจักรวรรดิวัตร 12 ข้อ¹⁵ ธรรมอีกหมวดหนึ่งคืออปรีหานิยธรรม 7 ของกษัตริย์วัชชี หรือวัชชีอปรีหานิยธรรม 7 เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว ไม่มีเสื่อม ซึ่งผู้ปกครองประเทศพึงประพฤติตามแบบอย่างกษัตริย์วัชชีในสมัยพุทธกาล¹⁶ จะเห็นได้ว่าหลักธรรมในหมวดต่างๆ เหล่านี้หล่อหลอมกลมกล่อมเกล้าให้พระมหาธรรมราชาลิไทยทรงมีพระราชหฤทัยอ่อนโยนดีงาม และมีพระราชประสงค์จะทรงถ่ายทอดสู่ราษฎรของพระองค์ให้เป็นผู้มีศีลมีธรรมตาม ปัจจัยด้านต่างๆ เหล่านี้เริ่มสั่งสมมาแต่การสถาปนาราชวงศ์พระร่วงแต่ในสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์แล้ว การสร้างศาสนสถานทั้งของพุทธและของพราหมณ์หลายแห่งก็สร้างมาแต่สมัยของพระองค์ เช่นวัดมหาธาตุและเทวาลัยศาลปู่ย่า เป็นต้น แต่มาเป็นปีกแผ่นมั่นคงในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช และมาตกผลึกจนรุ่งเรืองสุดขีดในสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไทย

บทบาทของพระมหาธรรมราชาลิไทยมีความสำคัญและส่งอิทธิพลต่อสังคมไทยในสมัยต่อมาเป็นอย่างมาก จะแยกได้เป็น 2 ส่วนคือส่วนพระราชกรณียกิจทรงบำเพ็ญในการทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา ในการสร้างวัดวาอาราม การสร้างพระพุทธรูป จิตรกรรมสลักเป็นภาพพุทธประวัติและชาดกบนแผ่นศิลา เป็นพุทธศิลป์ที่ส่งต่อมาถึงสมัยอยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ โดยไม่ขาดสาย¹⁷ ก็แน่นอนว่ารูปลักษณ์อาจเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยนั้นๆ ที่ปรากฏชัดที่สุดคืออิทธิพลในด้านวรรณกรรมตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงต้นรัตนโกสินทร์ วรรณกรรมไทยส่วนใหญ่กว่า 90% เป็นวรรณกรรมพระพุทธศาสนา และเกี่ยวโยงกับเรื่องกฎแห่งกรรม คือทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ทำให้เกิดการสร้างนวัตกรรมเกี่ยวกับเรื่องนี้ ที่เกี่ยวโยงกับจักรวาลวิทยา นรก-สวรรค์ และกฎแห่งกรรม จนเกือบจะแยกกันไม่ออก ในส่วนพระราชจริยวัตรคือข้อปฏิบัติส่วนพระองค์ในการบำเพ็ญบุญกุศลริยาวัตร

¹⁴ ส.ส. (ไทย) 15/120/138-139.

¹⁵ ที.ปา. (ไทย) 11/84/62-63.

¹⁶ ที.ม. (ไทย) 10/134/78-80; อง.สตุตต. (ไทย) 23/22/32-36.

¹⁷ กรมวิชาการ, **สุโขทัย รุ่งอรุณแห่งความสุข**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2539), หน้า 78.

3 ได้แก่ ทาน ศิล ภาวนา กลับเสด็จออกทรงผนวช เมื่อ พ.ศ. 1905 ณ วัดป่ามะม่วง ในกรุงสุโขทัย นับเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่ทรงผนวชในระหว่างการครองราชย์ เป็นแบบอย่างมาจนถึงปัจจุบันนี้ ที่สำคัญคือพระมหากษัตริย์หลายพระองค์ทรงเป็นกวีและนักประพันธ์ในขณะเดียวกัน ก็ทรงบำรู้งวรณคดีให้เจริญรุ่งเรืองมาทุกยุคทุกสมัยด้วย¹⁸

อิทธิพลของไตรภูมิภคที่เป็นรูปธรรมในปัจจุบัน จะเห็นได้เป็น 2 เรื่อง คือเรื่องวรรณกรรมที่นำมาสร้างสรรคเป็นนวนิยาย มีการนำมาแสดงเป็นภาพยนตร์ ละครวิทยุ และโทรทัศน์ ตลอดจนการแสดงบนเวที มักจะจบลงด้วยการได้รับผลของกรรม คือหลักการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว แม้แต่นวนิยายชีวิตก็จะลงเอยเช่นนี้ นอกจากนี้มีวัดวาอารามและหน่วยงานต่างๆ ได้สร้างสรรคนวัตกรรมขึ้นมาตามแนวคิดที่ได้จากไตรภูมิภคเป็น 3 เรื่องคือ เรื่องจักรวาลวิทยา – สร้างสรรคขึ้นมาในรูปของสถาปัตยกรรมและปฏิมากรรมมีการวางผังเมืองและวัด อันถือว่าศูนย์กลางคือเขาพระสุเมรุ การสร้างพลับพลาสรณานในพิธิโสกันต์เจ้านายชั้นสูง และการสร้างพระเมรุมาศก็ถือเอาหลักการเดียวกัน แม้การสร้างราชรถ เรือพระราชพิธี ซึ่งวิจิตรพิสดารงดงามอย่างในสวรรคต ภาพพระอาทิตย์ก็มาจากแนวคิดในเรื่องไตรภูมิภค แม้การสร้างปฏิมากรรมประดับประดาอาคารสถาน เช่นรูปสัตว์ป่าหิมพานต์ กิณรี-กินรี เทพบุตรเทพธิดาชั้นต่างๆ ได้แนวคิดมาจากไตรภูมิภค นอกจากนี้ ได้มีวัดต่างๆ สร้างอุทยานนรก-สวรรคตขึ้นในหลายวัด หลายจังหวัด ในขณะที่เดียวกันก็มีหน่วยงานและสื่อหลายแขนงลงสื่อแสดงถึงการนำหลักพุทธธรรมที่อิงหลักการเพื่อความดีงามของสังคมไทยเช่นการนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้กับสังคมไทยด้วย

5. บทสรุปและองค์ความรู้ใหม่

5.1 บทสรุป

ไตรภูมิภคทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นโดยพญาสิทธิไทยหรือพระมหาธรรมราชาลิไทย แต่ครั้งยังเป็นพระลูกหลวงกินเมืองศรีสัชฌาย์เมื่อ พ.ศ. 1888 ก่อนขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์สุโขทัย 6 ปี เมื่อ พ.ศ. 1904 ก่อนหน้านี้พระองค์ทรงศึกษาอักษรวิธีย่างแตกฉานทั้งภาษาไทยและภาษามคธ (บาลี) จนสามารถแปลพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์วิเสส มีวิสุทธิมรรคและโลกุปัตติเป็นต้น ทั้งทรงพระราชนิพนธ์ฉันทมคธได้อย่างชำองด้วย อันเป็นผลที่ได้ทรงศึกษาในสำนักพระสงฆ์และราชบัณฑิตหลายท่านองค์มาก่อน ได้ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องไตรภูมิภคขึ้นเพื่อถวายพระราชชนนีศรีธรรมราชมาตา และสั่งสอนไพร่ฟ้าประชาชนด้วย เมื่อพิเคราะห์ถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้พอสรุปได้ 4 ประการคือ (1) ปัจจัยด้านการเมืองการปกครอง ที่พระมหากษัตริย์ในประเทศกลุ่มเอชวาทเริ่มแต่อินเดีย ลังกา พม่า ไทยล้านนา และไทยภาคกลาง ทรง

¹⁸ เปลื้อง ณ นคร, **ประวัติวรรณคดีไทย**, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2543), หน้า 33-34.

ยึดหลักทศพิธราชธรรม นำการปกครองประเทศ และกลุ่มประเทศเหล่านี้มีปฏิสัมพันธ์กันบนพื้นฐานพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี (2) ปัจจัยด้านวรรณกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทยเคียงขนานกับการเมืองการปกครองในยุคนั้น มีการติดต่อระหว่างกันในหมู่พระสงฆ์ การศึกษาพระปริยัติธรรม การถ่ายทอดคัมภีร์พระพุทธศาสนา จนเกิดมีประเพณีพิธีกรรมและเทศกาลต่างๆ คล้ายคลึงกัน (3) ปัจจัยด้านศิลปกรรมมีการถ่ายทอดเลียนแบบปรับปรุงพัฒนาให้เข้าถึงอัตลักษณ์ของตนเอง จะเห็นได้ชัดทั้งทางสถาปัตยกรรม ปฏิมากรรม จิตรกรรม และ (4) หลักธรรมเพื่อความดีงามของสังคม มีทศพิธราชธรรม ราชสังคหวัตถุ จักรวรรดิวัตร และวัชชือปธานิยธรรม เป็นต้น ปัจจัยต่างๆ เหล่านี้มีทั้งอิทธิพลต่อพระมหากษัตริย์ไทยและที่พระองค์ทรงมีต่อพระมหากษัตริย์ไทยในสมัยต่อมา มาทั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา สมัยกรุงธนบุรี และสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังจะเห็นได้จากการสร้างสรรค์สถาปัตยกรรม ปฏิมากรรม จิตรกรรม และวรรณกรรมต่างๆ เพื่อให้ประชาชนทั่วไปเข้าใจหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง จะได้ปฏิบัติตนให้ถูกต้อง และสร้างสรรค์ศิลปกรรม นาฏกรรม และวรรณกรรมอันมีคุณค่าต่อสังคมต่อไป

5.2 องค์ความรู้ใหม่

องค์ความรู้ที่ได้จากไตรภูมิภิกขุ 3 ประการคือ

1. เข้าใจหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะกฎแห่งกรรมอย่างถูกต้องถ่องแท้ ก็จะเข้าใจเรื่องจักรวาลวิทยาและเรื่องนรก-สวรรค์ ว่าเป็นเพียงโลกมายาพาให้โลกโกรธหลง จะได้ดำเนินตามมัชฌิมาปฏิปทา คือ มรรคมีองค์ 8 และเข้าถึงพระนิพพานโดยลำดับไป

2. เข้าถึงแก่นแท้ของปรัชญาชีวิตคือหลักพระไตรลักษณ์ ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่ยึดมั่นถือมั่น ยึดติดในภพในชาติ ไม่ปล่อยตนตามมิจฉาทิฏฐิ ดำเนินทางสัมมาปฏิบัติก็จะอยู่เหนือไตรภูมิได้ในที่สุด

3. เมื่อยังต้องยึดติดเกี่ยวข้องกับอยู่ในโลก ก็ต้องเป็นผู้ให้สิ่งดีงามแก่โลก ด้วยการสร้างสรรค์สิ่งดีงามแก่สังคมโลก ทั้งในสิ่งที่ป็นวัตรธรรมและคุณธรรมอันดีงามเพื่อสังคมโดยรวม

5.3 การสร้างสรรค์สื่อนวัตกรรม

จากอิทธิพลของไตรภูมิภิกขุ ได้มีหน่วยงานและวัดวาอารามต่างๆ สร้างสรรค์สื่อนวัตกรรมออกมาในหลายรูปแบบ เช่นด้านศิลปกรรมมีการวางผังตามหลักจักรวาลวิทยา สร้างวัด วัง ราชรถ เรือพระราชพิธี พลับพลา สรงสนาน และพระเมรุมาศ รวมถึงปฏิมากรรมพระพุทธรูป รูปเทวดา รูปพรหม ตลอดจนรูปสัตว์ป่าหิมพานต์ กิณนร-กินรี คชสีห์ หัสดีสิงห์ พญานาค ฯลฯ นวัตกรรมอีกอย่างที่เข้าถึงประชาชนคืออุทยานนรก-สวรรค์ ปัจจุบันมีหลายวัดสร้างขึ้นเพื่อเตือนสติประชาชน ให้กลัวบาป บำเพ็ญบุญ โดยการให้ทาน ถือศีล และบำเพ็ญภาวนา ประการสำคัญที่สุดคือการสร้างสรรค์นวัตกรรมให้ผู้คนได้เข้าใจหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง และประพฤติปฏิบัติตาม ซึ่งก็รวมถึงการประยุกต์หลักธรรมเข้ากับวิถีชีวิตของสังคมไทย เช่นหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นต้น

6. ข้อเสนอแนะ

6.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

(๑) รัฐบาลไทยหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรง ได้แก่ กระทรวงวัฒนธรรม กรมศิลปากร กรมการศาสนา สำนักงานศิลปกรรมร่วมสมัย มหาวิทยาลัยศิลปากร และสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ควรจะได้ประชุมปรึกษาหารือกัน วางนโยบายและทิศทางในการส่งเสริมสื่อวัฒนธรรมเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับหลักพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง

(๒) มหาเถรสมาคมควรวางมาตรการและกำกับวัดวาอารามต่างๆ ให้มีการก่อสร้าง การปั้น การหล่อ และการสร้างสรรค์พุทธศิลป์ใดๆ ให้สอดคล้องกับหลักพระพุทธศาสนา พระสงฆ์ต้องเป็นตัวอย่าง เป็นผู้นำของชุมชนในการสร้างสื่อวัฒนธรรม โดยถือเอาศรัทธาความเลื่อมใสของผู้พบเห็นเป็นที่ตั้ง การแสดงออกเชิงพุทธควรให้เป็นไปเพื่อ “ชี้แจงให้เห็นชัด ชวนให้ยอมรับเอาไปปฏิบัติ รั้งใจให้อาจหาญแก้อวกล้ำ และปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริง”

6.2 ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

(๑) สถาบันการศึกษาด้านสถาปัตยกรรม ภูมิสถาปัตย์ จิตรกรรม และพุทธศิลป์ด้านต่างๆ ควรเน้นให้ศึกษาคำสอนทางพระพุทธศาสนาให้เข้าใจอย่างถูกต้อง และสร้างสรรค์ผลงานออกมาโดยไม่บิดเบือนความถูกต้องของพระพุทธศาสนา เช่นการสร้างปฏิมากรรมพระพุทธศาสนาเป็นพระพุทธรูปที่ดูไม่เหมาะสม หรือกิจกรรมที่ลือไปในทางลบหลู่ดูหมิ่นพระพุทธศาสนา เป็นต้น

(๒) สถาบันการศึกษาของสงฆ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ควรส่งเสริมให้มีการจัดทำวิทยานิพนธ์และงานวิจัย ในด้านวัฒนธรรมการสร้างสื่อคำสอนทางพระพุทธศาสนา ทั้งมีกองทุนสนับสนุนการจัดพิมพ์เผยแพร่ให้กว้างขวางมากกว่านี้

6.3 ข้อเสนอแนะการวิจัยครั้งต่อไป

(๑) ควรจะได้ตั้งเอาสาระของไตรภูมิกถาประเด็นใดประเด็นหนึ่ง เช่นเรื่องจักรวาลวิทยา เรื่องนรก เรื่องสวรรค์ หรือผลของการประพาศพิบัติทางกาย ทางวาจา หรือทางใจ ฯลฯ นำมาศึกษาวิเคราะห์ตามหลักฐานที่ปรากฏเฉพาะในพระไตรปิฎก โดยเปรียบเทียบกับคติความเชื่อสังคมไทยปัจจุบัน

(๒) ควรจะให้ทำการศึกษาวิจัยเรื่องอิทธิพลของไตรภูมิกถา ที่มีต่อการสร้างสรรค์วัฒนธรรมในสมัยปัจจุบัน

(๓) ควรมีการศึกษาวิจัยถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการพระราชนิพนธ์เรื่องไตรภูมิกถา ในส่วนที่ยังมิได้ลงรายละเอียดในงานวิจัยนี้ เช่นเรื่องอภินิพโกศรูปและเรื่องพระนิพพาน ตลอดจนจินตนาการในโลกมนุษย์โดยเปรียบเทียบกับภูมิศาสตร์โลกปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

คัมภีร์พระพุทธศาสนาและหนังสือภาษาไทย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

_____ . อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2556.

กรมวิชาการ. สุขุขทัย รุ่งอรุณแห่งความสุข. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2539.

กรมศิลปากร. เครื่องประกอบพระราชอิสริยยศ ราชยาน ราชรถ และพระเมรุมาศ.

กรุงเทพมหานคร: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2539.

_____ . ไตรภูมิภคกถา พระราชนิพนธ์พญาสิทธิไทย. กรุงเทพมหานคร: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2555.

_____ . รายงานผลการวิจัยเรื่องการประดิษฐ์ฐานพระพุทธศาสนาจากลัทธิวิปัสสนาในดินแดนประเทศไทยสมัยวัฒนธรรมทวารวดี. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สมานพันธ์, 2552.

_____ . ศิลปินหลักที่ 1 ศิลปินพ่อขุนรามคำแหง. กรุงเทพมหานคร: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2526.

ทรงวิทย์ แก้วศรี. พุทธสถานในนานาประเทศ. กรุงเทพมหานคร: สถาบันส่งเสริมพุทธศาสนา, 2520.

ธิดา สาระยา. (ศรี) ทวารวดี ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2538.

เปลื้อง ณ นคร. ประวัติวรรณคดีไทย. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2543.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). ความรู้ความเข้าใจและข้อปฏิบัติที่ถูกต้องตามหลักไตรภูมิพระร่วงของสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร: สถาบันหนังสือธรรม, 2551.

_____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 37. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, 2559.

